

ЧАЛАВЕК – ПАЭТ – ГРАМАДСТВА Ё БЕЛАРУСКАЙ ЖАНОЧАЙ ПАЭЗІІ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ ХХ СТ

Ірына Шматкова
Мінск, Беларусь

У артыкуле разглядаецца рэцэпцыя паняццяў чалавек – паэт – грамадства ў творчасці Е. Лось, Я. Янішчыц, Н. Мацяш, Г. Каржанеўскай, Р. Баравіковай і інш. беларускіх паэтэс як самабытных прадстаўніц жаночай плеяды другой паловы ХХ стагоддзя; на матэрыяле іх вершаваных твораў аналізуецца роля паэзіі ў жыцці чалавека і грамадства.

Ключавыя словы: чалавек, паэт, грамадства, беларуская жаночая паэзія, творчасць, маральна-гуманістычныя каштоўнасці.

Таленавітая паэзія выклікае глыбокія эстэтычныя пачуцці, здольна закранаць і перайначваць чалавечую душу. Беларуская “жаночая” паэзія – крыніца шчырых пачуццяў і перажыванняў, люстэрка духоўнага жыцця грамадства, нават цэлага пакалення, больш за тое, яна змяшчае ўнікальны эмацыянальны вопыт. Праз эмацыянальнае далучэнне да паэтычнай спадчыны чалавек можа ўступаць у своеасаблівы дыялог з часам, падключацца да духоўна-эмацыянальнага поля творцы, якое кандэнсуе мастацкі тэкст. Гуманістычны пафас – адзін з самых ярка выяўленых, вызначальных у творчасці паэтэс. Чалавек з яго светам пачуццяў і дачыненняў – галоўны вектар іх слоўнага мастацтва. У мастацтве, як адзначаў Г. Гегель, “твор... уяўляе сабой дыялог з кожным чалавекам, які стаіць перад ім” [7, с. 274].

Шмат разважанняў пра паэзію ў вершах Я. Янішчыц. Адметны сінанімічны рад азначэнняў слова “паэзія” ў форме шасці кароткіх назывных сказаў дае паэтэса ў пачатку аднаго з сваіх вершаў-асіндэтонаў: “Паэзія. Душа. Айчына. // Маланка з громам. Бура. Ціш” [15, с. 213]. Гэтымі кароткімі словамі Я. Янішчыц, здаецца, удалося выказаць усё: і сэнс, і вытокі, і адметнасць свайго паэтычнага слова – напружанасць, антанімічную крайнасць душэўных станаў.

Н. Мацяш разважае аб прызначэнні паэта на зямлі ў вершы “Ці скажу” – галоўнае для яго – быць “голосам” іншых людзей, выяўляць “іх радасці й скрухі”, і тады “Узыходзіць, як каліва, слова. // Не згубіцца яму ў шматгалоссі” [13, с. 140]. Выказвае паэтэса думкі аб хуткаплыннасці жыцця, аб тым, што пражыць яго трэба адпаведна: “Каб на прыканцы не шкадаваць, // Што не ўсё, чым доля нас вітала, // З годнасцю мы ўмелі адвітаць” [13, с. 157]. У Н. Мацяш ёсць вершы з красамоўнымі назвамі: “Паглядвайма ў неба” і “Зазірні ў сябе”. Гэтыя назвы-заклікі – выражэнне аўтарскага ідэалу. Паэтэса жадае перасцерагчы людзей, каб іх душы не апынуліся ў змроку. Святло падае на чалавека з нябёсаў, свет можа разліцца ў чалавеку сонцам. Толькі зазірні, чалавек, туды, “...дзе пануе неасяжны // Шчасцямоўны мір. // Выпадковае, не мае // Там прытулку зло: // Толькі радасць, толькі воля, // І святло, святло...” [13, с. 216]. Святло і змрок, нябеснае і жыццёва-зямное – вось тая сэнсаўтваральная ідэя-антыномія, якая па-філасофску асэнсоўваецца паэтэсай. У гэтай сувязі дарэчы будзе прывесці словы В. Каваленкі: “Адкрываючы свет, абжываючы яго <...>, чалавек заўсёды меў шмат турбот з пазнаннем самога сябе” [10, с. 29].

У сваім інтэрв’ю Н. Мацяш акрэслівае шэраг маральна-этычных пытанняў, на якія яна шукае адказ у сваёй творчасці: “Ці “ўсё чалавечае” (У. Калеснік) з намі, г. зн. – ці духоўны ты, чалавек? Што пераважае ў табе: святло ці морак, любоў ці нянавісць, вернасць ці здрадніцтва, ахвярнасць ці маладушша, шчырасць ці падступніцтва, прадажніцтва ці непадкупнасць? Што баліць табе, што цешыць? Чым ты дужы, чым кволы? Што цябе жывіць і на якім грунце развінаешся?.. Бо, як пранікліва заўважыў У.

Калеснік, “нельга мастаку паўнацэнна жыць для чалавецтва, не жывучы для свайго народа, не памятаючы яго славы, здзяйсненняў, яго страт, не дбаючы пра добрае імя ў свеце і яго будучыню” [14, с. 134]. Дарэчы, некалькі адрознае разуменне бінарных пазіцый “мараль і творчасць” у Г. Булькі: “...мараль і творчасць атаясамліваюцца ў неабходнасці быць натуральнымі, нязмушанымі” [5, с. 89].

Р. Баравікова валодае сваім адметным мастацка-эстэтычным поглядам на паэта і паэзію, заключаным у поўнай самаадданасці творчасці. Яна проста “загадвае” паэту: “...сэрца і трывогі ўсе аддай // радку, што пачуццём на нервах // тчэцца” [3, с. 274], ці піша пра неабходнасць “растварыцца” аўтару ў сваім творы: “І творца так... // Хто ён у плыні дзён? // Пакутнік нелюдзімы ці гуляка? <...> Ёсць твор! // У ім усё яго жыццё” [3, с. 412]. Паэтэсу, так як і Н. Мацяш, хвалюе, што ў сучасным грамадстве людзей больш турбуюць матэрыяльныя праблемы, чым духоўныя, і тады для паэзіі месца не існуе: “Радкі, радкі... // Свет патрабуе хлеба! // І, што яму, мо толькі насмяшыш, // што дзесь Паэт вядзе размовы з небам // пра несмяротнасць слова і душы” [2, с. 242]. Гэта ж вечная праблема суаднясення “духоўнае – матэрыяльнае” раскрываецца ў яшчэ адным вершы Р. Баравіковай: “Няхай гавораць людзі ля кіёскаў, // што я ў палоне песенных забаў <...> Сяброўкі абсталёваюць кватэры, // я п’ю ў лясах на досвітку расу // і незалежна, з выглядам гетэры, // чыёсьці сэрца ў кошыку нясу” [2, с. 13]. Для паэтэсы існуе яшчэ адзін “вымяральнік” сапраўднай паэзіі – праўда: “Выходзь да люду пры парадзе // ці выстаўляй капкан з рыззя, // ў аднойчы сказанай няпраўдзе // калісь патоне праўда ўся...” [3, с. 371]. Такім чынам, беларускія паэтэсы раскрываюць асновасутнаснае прызначэнне паэзіі ў самапазнанні, самапабудове чалавечай асобы, спасціжэнні свету і дыялогу паміж людзьмі ў грамадстве.

Роля паэзіі ў жыцці як асобнага чалавека, так і грамадства надзвычай істотная, нават неаспрэчная, бо змяшчае ўнікальны эмацыянальна-эстэтычны змест, які здольны пераўтварыць асобу. Паэты імкнуцца данесці эстэтычныя ідэалы і каштоўнасці праз слоўны вобраз, думку-пачуццё. Духоўная аснова мастацтва ўключае чалавека ў працэс жыццятворчасці па законах прыгажосці. Паэзія дапамагае “асэнсаваць, “абжыць” новыя бакі і з’явы жыцця, павялічыць свае магчымасці мастацкага пазнання і абагульнення рэчаіснасці” [8, с. 293]. Вельмі важна, каб паэзія заставалася на баку праўды, духоўнай свабоды, захоўвала нацыянальны дух. Н. Мацяш асэнсоўвае праблему матэрыяльнага і духоўнага ў грамадстве, ролю мастацтва ў вырашэнні гэтай праблемы: “Я не ведаю ніводнага, колішняга ці сучаснага, грамадства, у якім бы духоўнае пераможна панавала над матэрыяльным. Паўсюль “душа йшчэ з дзерава не злезла” (Л. Кастэнка). Яна і ў XXI стагоддзі ўсё ў тым жа першабытна-калматым лямцу бязглуздай агрэсіі ды культу грубай сілы, падмацаванай фінансамі ці ўладай. Адсюль – бясконцыя крываваыя войны-разборкі, нахабны дыктат волі аднаго ці малалікай групоўкі над мноствам. Адсюль – фетышызацыя маёнткаў і пагарджэнне скарбамі нацыянальнай ды агульначалавечай культуры. Мастацтва ж, як праява духоўнасці, цягам усяго шматвяковага развіцця чалавечай цывілізацыі ўпарта, бесперапынна, усімі даступнымі яму сродкамі, у тым ліку й літаратурай, нагадвае людзям пра іншыя вымеры жыцця. Пра сапраўды нятленныя каштоўнасці, такія як любоў, праўда, чалавечнасць, сумленне. Пра ўсё тое, без чаго чалавек на зямлі так і застаецца драпежным зверам ці вартай жалю кормнай жывёлінай” [14, с. 134].

Паэтэсы выказвалі ў вершаваных радках свае думкі, надзеі, перажыванні, трывогі, інакш кажучы, выяўлялі чалавечнае ў чалавеку, разлічвалі на водгук-суперажыванне у сэрцы чытача. Е. Лось спадзявалася, што паэзія спараджае сустрэчны рух – духоўную камунікацыю: “Нясу я вершы // ў маладосць // і спадзяюся: адгукнецца!..” [12, с. 53]. Заўсёды ёсць надзея: пэўныя словы змогуць дапамагчы адчуць сваю інтымна-чалавечую сутнасць, перамяніць ход думак, перасцерагчы ад магчымых памылак, выклікаюць развагі аб жыцці. Рыхтуючыся да сустрэчы з чытачом, Е. Лось старанна, з вялікай адказнасцю і хваляваннем адбірала вершы: “А ці навучыць першы, // Другі ці будзе спеты, // Ці клікне маладога // Да палкага кастра” [12, с. 46].

Выхаваўчым пафасам, зваротам да маладых прасякнуты многія вершы паэтэс. У гэтым адлюстраванне спецыфікі “жаночай” літаратуры. Менавіта думкай пра духоўнае пераўтварэнне жыцця, гармонію існавання, магчымасць чалавечага шчасця асвечана лірыка кожнай з іх. Жанчына, калі яна ўсведамляе сваю місію на зямлі, мае яшчэ больш высокае прызначэнне – хвалявацца, клапаціцца пра маральнае ўладкаванне грамадства, народны лёс, будучыню чалавецтва. Многае пачынаецца з сям’і, выхавання, менавіта таму шмат твораў для дзяцей напісана беларускімі паэтэсамі (зборнікі Е. Лось “Абутая елачка”, “Казка пра Ласку”, “Вяселікі” і інш., Н. Мацяш “Два браты і сякера”, “Казка пра суседзяў, змяю і мядзведзя” і інш., Г. Каржанеўскай “На што падобна аблачынка”, “Сінічка на балконе” і інш., Р. Баравіковай “Галенчыны “Я”, альбо Планета Цікаўных Хлопчыкаў” і інш.). І нельга недаацэньваць значнасць іх творчасці для дзяцей, беларускія паэтэсы з’яўляюцца прадаўжальніцамі духоўна-адрэджэнска-гуманістычнай дзейнасці славетных папярэдніц, такіх як Е. Полацкая, Цётка і інш. Яны звязваюць нашу будучыню з дзяцінствам, моладдзю... Час ускладніўся, бо вечныя каштоўнасці, на жаль, страчваюць сваю актуальнасць і значнасць. Як сцвярджае літаратуразнаўца В. Жылевіч, “у сучаснай сям’і – падмурку будучага жыцця дзіцяці – усё меней звяртаецца ўвагі на тое, каб закласці нормы маральных паводзін з маленства” [9, с. 127].

Да сённяшняга дня лічым нявырашанай праблему аб узаемадачыненнях “паэзія і жыццё грамадства”, “паэт і палітыка”, тут ёсць падставы для дыскусіі. Паэзія – субстанцыя камунікатыўная. Паэт размаўляе з чытачом, з народамі, з цэлым сусветам. І зразумела, ніхто яго не пачуе, калі яго словы не будуць актуальнымі для людзей, калі ў вершаваных радках аўтар не здолее даць адказы на хвалюючыя іх пытанні. Без грамадзянскага ідэалу паэзія не можа быць эстэтычна паўнаватаснай, інакш кажучы, надзённай, сугучнай таму часу, таму стану грамадства, калі і дзе жыве паэт. У. Гніламёдаў піша: “Паэзія была і застаецца духоўна-эстэтычным эквівалентам грамадства, яна творыць, “збірае” чалавека, асвятляючы яго месца і ролю ў агульнай карціне сучаснага свету” [8, с. 293]. Беларускія паэтэсы па-грамадзянску актыўныя ў жыцці соцыуму. Яны не абыходзяць увагай тых падзеі, якія адбываліся ў грамадстве і былі неад’емнай часткай жыцця людзей. Публіцыстычнасць стылю, грамадзянскасць прамаўлення – характэрная рыса многіх вершаў Е. Лось, Н. Мацяш, Г. Каржанеўскай і інш.

Я. Гарадніцкі заслужана адводзіць беларускай паэзіі значнае месца: “Так склалася гістарычна, што менавіта паэзія (як народная, што спрадвечу выяўляла сябе ў вуснай, пераважна песеннай форме, так і індывідуальная, што мае за сабой шматвяковую пісьмовую гісторыю; як эпічная, так і лірычная) найбольш выразна і цэласна прадстаўляе не толькі эстэтычныя, але і грамадскія, філасофска-маральныя погляды розных культурна-гістарычных эпох, з’яўляецца каштоўнейшай крыніцай па народазнаўстве” [6, с. 68]. Творца не мае права заставацца абыякавым да праблем грамадства, бо паэт, калі ён сапраўдны Паэт – голас і сумленне народа. Г. Каржанеўская адчувае сябе кропляй у жыццёвай плыні грамады: “Нас падхапіла існая плынь // Ёсць, грамадою. // Так і спываем удалячынь // Разам з вадою” [11, с. 27]. Лірычная гераіня Н. Мацяш не можа спяваць вясёлых песень, калі “відаць, зашмат на свеце нешчаслівых...” [13, с. 167]. У кнігах паэзіі Г. Каржанеўскай і Н. Мацяш шмат драматычных вершаў, у якіх раскрываюцца розныя грамадскія праблемы, што сведчыць пра сацыяльна-этычную актыўнасць паэтэс. Е. Лось надала адметную эстэтычную канцэптўальнасць грамадзянскай лірыцы, для паэтэсы слова “грамадзянін” атаясамліваецца са словам “чалавек”.

Але сярод навукоўцаў, ды і саміх аўтараў існуе і іншая думка. Асабліва, калі мець на ўвазе, што творчае станаўленне і развіццё паэтэс адбывалася ў сваім часе. Так, той жа Арыстоцель адзначаў, што “...правільнасць у паэзіі і ў палітыцы, у паэзіі і ў любым іншым мастацтве – рэчы розныя” [1, с. 676]. Пацвярджае гэту думку ў адным са сваіх інтэрв’ю Г. Булыка: “...паэзія і палітыка – рэчы несумяшчальныя аргіогі. У іх розныя мэты і сродкі. Дарэчы, гэтыя паняцці не змешвалі ўжо ў антычнай Грэцыі. Паэту, як

асобе, безумоўна, уласцівыя патрыятычныя пачуцці, але літаратура патрабуе адмежаванага гледзішча, здольнасці да мастацкай “пераплаўкі” ўражанняў. Не можа быць “надзённых радкоў”! Гэта проста недарэчны аксюмарон! Паэзія няўчасная, і таму яна існуе ад пачатку гісторыі. <...> Літаратура, дзякаваць Богу, перастала быць ідэалогіяй, словы “пісьменнік” і “грамадскі дзеяч” – ужо не сінонімы. Мы прыходзім да разумення самадастатковасці творчасці, а яно ва ўсіх развітых літаратурах вяло да пошукаў новых формаў, якія афармляліся ў вызначаныя эстэтычныя напрамкі” [5, с. 86].

Я. Янішчыц, не абмінаючы праблему ўзаемадзеяння паняццяў “паэзія і палітыка”, піша: “На карце міру хто паставіць кропку – // Празорлівы палітык ці паэт? <...> А свет ізноў – спакусы ды інтрыгі, // А свет ізноў на вастрыні падзей...” [15, с. 323].

На прыкладзе творчасці Е. Лось, Я. Янішчыц, Н. Мацяш, Р. Баравіковай, Г. Каржанеўскай і інш. можна пераканацца, што паэзія прэзентуецца беларускімі аўтарамі другой паловы ХХ стагоддзя як высокадухоўная субстанцыя. Гуманістычны пафас – асноўны як у беларускай лірыцы другой паловы ХХ стагоддзя ўвогуле, так і ў “жаночай” паэзіі ў прыватнасці – скіраваны да чалавечага грамадства з мэтай яго духоўнага і маральнага пераўтварэння па законах прыгажосці.

1. Аристотель. Сочинения: в 4 т. / Аристотель; пер. с древнегреч., общ. ред. А. И. Доватура. Акад. наук СССР, Ин-т философии. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4. – 830 с. – (Филос. наследие. Т. 90).
2. Баравікова, Р.А. Дрэва для райскай птушкі: лірыка / Р.А. Баравікова; прадм. І. Штэйнера. – Мінск : Маст. літ., 2007. – 270 с.
3. Баравікова, Р.А. Сад на капялюшыку каханай: лірыка / Р.А. Баравікова. – Мінск : Маст. літ., 1997. – 486 с.
4. Бельскі, А.І. Пейзаж у беларускай паэзіі (эвалюцыя, паэтыка, сістэма вобразаў): аўтарэф. дыс. ... д-ра філал. навук: 10.01.01. / А.І. Бельскі; Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 1998. – 60 с.
5. Булыка, Г. З Галінай Булыка гутарыць Леанід Дранько-Майсюк / Г. Булыка // Крыніца. – 1994. – № 7. – С. 82–90.
6. Гарадніцкі, Я.А. Паэтыка беларускай літаратуры ХХ стагоддзя: суб’ектна-аб’ектныя суадносіны / Я.А. Гарадніцкі. – Мінск : Беларус. навука, 2010. – 332 с.
7. Гегель, Г.В.Ф. Эстетика: в 4 т. / Г.В.Ф. Гегель. – М. : Искусство, 1968. – Т. 1. – 312 с.
8. Гніламёдаў, У.В. Сучасная беларуская паэзія: творчая індывідуальнасць і літаратурны працэс / У.В. Гніламёдаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 304 с.
9. Жылёвіч, В. Ф. Роля біблейскіх міфалагем у рамане-прапавесці "Элеазар, альбо Крыніца і Куст" Мішэля Турнье // Вестник Полоцкого государственного университета = Веснік Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта = Herard of Polotsk State University. Серия А. Гуманитарные науки: научно-теоретический ежемесячный журнал. – 2006. – № 1. – С. 126 – 130. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elibrary.ru/item.asp?id=25499629>. – Дата обращения: 07.07.2016.
10. Каваленка, В.А. Веліч праўды: выбранае / В.А. Каваленка. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 559 с.
11. Каржанеўская, Г. Асенні мёд: вершы розных гадоў / Г. Каржанеўская. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 159 с.
12. Лось, Е. І каласуе даўгалецце / Е. Лось. – Мінск : Маст. літ., 1998. – 367 с.
13. Мацяш, Н. Паміж усмешкай і слязоў: вершы і паэмы (1962 – 1992) / Н. Мацяш. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 301 с.
14. Шматкова, І. Наталіцца роднасці святлом...: Агульнае і адметнае ў творчасці Е. Лось, Н. Мацяш, Г. Каржанеўскай / І.І. Шматкова; навук. рэд. А.І. Бельскі. – Мінск : Ковчег, 2011. – 148 с.
15. Янішчыц, Я. Пачынаецца ўсё з любові...: вершы, паэмы / Я. Янішчыц. – Мінск : Маст. літ., 2008. – 339 с.